

“TAHİR İLE ZÜHRE MESELESİ” ŞİİRİNDE METİNLERARASI İLİŞKİLER VE İDEOLOJİK SÖYLEM

Nihan Nilay ÇELİK*

Özet

Bir metin doğrudan ya da dolaylı olarak başka metinlerle dil ve anlam üzerinden çeşitli ilişkiler kurabilir. Anlatılar kendisinden önce söylenmiş ya da yazılmış metinlerle ilişki kurduğunda gelenekten yararlanabilir ve geleneği yeni bir bağlam içinde yeniden üretebilir. Metinlerin bu açılım alanları metinlerarası ilişkileri başlatır. Yazınsal bir çözümleme yöntemi olan metinlerarası ilişkiler bir metnin anlam ve yapı katmanlarını metinsel dönüştürme kavramı ve kurallarını metinlerarasılık tekniklerini kullanarak inceler. Şiirde ya da düzyazıda ilk metinlerden bugünkü metinlere kadar metinlerarası ilişkilere rastlamak mümkündür. Örneğin, modern Türk şiirindeki ürünlerin bağlantıları halk ve divan edebiyatı geleneklerine uzanmakla birlikte çağdaş şiir bu bağlantılarla gelenekten yararlanarak ilerlemektedir. Şairler, halk ve divan edebiyatına duydukları ilginin yanında bilinçli yaklaşımlarla bu kaynakları kendi metinlerinde açık ya da örtük bir biçimde kullanmakta çeşitli konuları, temaları, mazmunları veya motifleri yeniden dönüştürerek sunmaktadır. Bu şairlerin en üretkenlerinden biri de Nazım Hikmet'tir. Çağdaş Türk şiirinin kurucu şairlerinden olan Nazım Hikmet'in şiirleri gelenekle kurduğu ilişkiler yönüyle hem yapısal hem de anlamsal olarak çok katmanlı bir dokuya sahiptir. Nazım Hikmet'in bir şair olarak özgünlüğü ve sanatçı kişiliği, bu ilişkileri metnine yerleştirirken yeniden yaratması ve kendi düşüncelerini ustaca şiirine işlemeyle açıkça ortaya çıkar. Bu düşüncelerden hareketle “*Tahir ile Zühre Meselesi*” şiirinin bir halk hikayesi olan “*Tahir ile Zühre*” ile kurduğu metinlerarası ilişkiler, sanatçının ideolojik söylemi ile bağlantılı olarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tahir ile Zühre, Şiir, Metinlerarasılık, İdeoloji

INTERTEXTUAL RELATIONS IN “TAHİR İLE ZÜHRE MESELESİ” POEM

Abstract

A text can directly or indirectly establish various relations with other texts through language and meaning. When narratives relate to texts that have been spoken or written before them, they can benefit from tradition and reproduce it in a new context. These opening areas of the texts initiate intertextual relations. Intertextual relations, which is a literary analysis method, examines the meaning and structure layers of a text, the concept and rules of textual transformation by using intertextuality techniques. It is possible to come across intertextual relations in poetry or prose from the first texts to today's texts. For example, although the connections of the products in modern Turkish poetry extend to the traditions of folk and divan literature, contemporary poetry progresses by making use of these connections and tradition. In addition to their interest in folk and divan literature, poets use these sources in their own texts, either explicitly or implicitly, with conscious approaches, and present various subjects, themes, metaphors or motifs by transforming them. One of the most productive of these poets is Nazım Hikmet. The poems of Nazım Hikmet, one of the founding poets of contemporary Turkish poetry, have a multi-layered texture both structurally and semantically in terms of the relations he established with tradition. Nazım Hikmet's originality as a

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri ABD, e-posta: nnilaycelik80@gmail.com ORCID: 0000-0002-2921-6660

Gönderim Tarihi: 19 Eylül 2022

Kabul Tarihi: 29 Aralık 2022

poet and his artistic personality are clearly revealed when he recreates these relations while placing them in his text and skillfully incorporating his own thoughts into his poetry. Based on these thoughts, the intertextual relations of the poem "Tahir ile Zühre affair" with a folk story "Tahir ile Zühre" will be examined in connection with the artist's ideological discourse.

Keywords: Tahir ile Zühre, Poem, İntertextual, İdeology

Giriş

Türk halk edebiyatı içinde efsane, masal, destan, fıkra gibi anlatmaya dayalı bir tür olarak yer alan halk hikâyelerinin Türk edebiyatında oldukça önemli bir yeri vardır. Türk halk hikâyeleri üzerinde çalışma yapan birçok araştırmacı türün tanımını yapmış ve özelliklerini inceleyerek Türk anlatı geleneğindeki yerini ve işlevini tespit etmeye çalışmıştır. Pertev Naili Boratav, "*Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*" adlı eserinde halk hikâyelerinin yeni ve özgün bir karakter olarak oluştuğunu, yerini tuttuğu destanın birçok vasıflarını hâlâ taşıdığını fakat bunların halk hikâyelerinin asıl karakterini veren özellikler olmadığını vurgular.

Boratav, destan geleneğinin giderek zayıfladığını, bunun da destanın eski karakterini tayin eden sosyal şartların ortadan kaybolmasıyla ilgili olduğunu ifade eder. Bununla birlikte halk hikâyelerinin bir tür olarak 15-16. yüzyıl arasında ortaya çıktığını belirtir (Boratav, 2014: s.35). Destandan halk hikâyeciliğine geçişin ilk örneklerinden olan *Dede Korkut Kitabı* bu dönemin karakteristik özelliğini taşır. Türk destanlarının doğal gelişimiyle sağlanan bu geçiş halk hikâyelerinin ana damarını oluşturmakla birlikte Türk halk hikâyeleri farklı ve çeşitli kaynaklardan da beslenmiştir.

Hint edebiyatının etkisi ile anlatılan masallar, Arap tahkiye geleneğiyle şekillenen aşk ve kahramanlık hikâyeleri, Fars edebiyatından gelen manzum hikâyeler bu kaynaklar arasında gösterilebilir.¹ Türk anlatı geleneğinin bu zengin kaynaklarla gelişen külliyâtı modern Türk edebiyatına çeşitli şekillerde yansımıştır. Özellikle Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde halk hikâyeleri; motifleri, öyküleri ya da kişileri ile geniş yer bulmuştur. Halk hikâyeleri şiirler yoluyla yeniden kurgulanıp güncellenirken diğer taraftan bu ürünler, şiirleri de anlam ve yapı olarak yeni bağlamlara taşıyan zemini hazırlamıştır.² Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere her metin içine doğduğu kültürün bir parçasıdır. Tam da bu nedenle metinler, yalnız yaşadığımız dünyanın gerçekliğine değil aynı zamanda kendisinden önce üretilmiş yazılı ya da sözlü tüm ürünlere de göndermede bulunabilir. Bu durum folklor ürünleri için de söz konusudur. Başlangıçta sözlü olan ürünler, yazıya geçirildiklerinde metnin alanına girmiş olurlar. Kubilay Aktulum, "*Folklor ve Metinlerarasılık*" adlı çalışmasında bu durumu şu sözlerle açıklar:

¹ Halk hikâyelerinin kaynakları hakkında geniş bilgi için bkz. Fuat Köprülü (1986). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 362-364s.

² Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin gelenekle kurduğu ilişkiler hakkında geniş bilgi ve örnekler için bkz. Nurullah Çetin (2004). *Yeni Türk Şiirinde Geleneğin İzleri*. Ankara: Hece Yayınları, 9 - 13 s.

“Halk masalları, efsaneler, mitler bu düzlemde bu kez metinleştirilmiş olarak, yeni bir bağlamda ve kimi zaman yeni bir kılıkta metinlerarasılık sürecine uygun olarak dolaşıma girer” (Aktulum, 2013: s.23). Aktulum’a göre folklorik ürünler, sadece edebiyatın alanıyla sınırlı, söz ile yazı arasındaki bir alışveriş olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü “Yazıya aktarılacak metin özelliği kazanan her eser, alıntılanma ya da yeniden yazım gibi süreçlere dâhil edilebilir. Bu ürünler, sanatın farklı türlerinde bir dizi dönüşümün ardından kullanılabilir” (Aktulum, 2013: s.68).

Halk edebiyatı ürünlerinden olan halk hikâyeleri kimi motif farklıları dışında genel olarak kalıplaşmış olay örgülerine, kişi kadrolarına sahip anlatılardır.³ Folklorik bir anlatının bir dönemden diğerine aktarılması sırasında bu anlatı kalıplarının da aktarıldığı döneme taşınması söz konusu kültür varlıklarının Aktulum’un deyimiyle “klişeleşmesi, basmakalıplaşması ve müzeleşmesi tehlikesini” (Aktulum, 2013: s.15) beraberinde getirmektedir. Bu durumu aşmanın, bir bakıma milli kültür varlıkları konumunda olan bu değerlerin canlılığını korumasını sağlamanın yolu onları yeniden dolaşıma ve kullanıma sokmakla yani söylemlerarası/metinlerarası süreci işletmekle mümkündür. Aktulum, bu süreci şu sözlerle ifade eder:

“Metinlerarası bakış gelenekselleşen ve/veya klasikleşen kültürel unsurları yeniden üretmek yaratır. Olduğu gibi yinelemeyen, dönüştürerek yeniden yaratır. Böylelikle gelenek geçmişin şimdide durağan bir yinelemesi olmaktan çıkar, yeni bir bağlamda devingen bir unsur durumuna gelir” (Aktulum, 2013: s.15).

Geleneksel anlatılardan alınan unsurların yeni bir bağlam içinde yapıta bir dizi biçim ve anlam değişiklikleriyle katılması, ana metnin çeşitlendirilmesi işlemi Türk şiirinde sıklıkla yer bulmuştur. Sözlü geleneğin ürünleri kolektif bilinçte yer edindiği hâlden yazıya aktarılıp metinleştikleri an itibarıyla yeni bir kurgunun farklı yorumların nesnesine dönüşmektedir. Modern Türk şiirinin geleneksel anlatılarla ilişkisi kesintisiz olarak sürmüş, divan ve halk edebiyatı ürünleri modern Türk şiirinin ana kaynakları olmuştur. Edebiyatımızda birçok şair şiirlerinde metinlerarası ilişkileri ve dönüşümleri bilinçli bir şekilde kullanmış, böylelikle geleneğin aktarımını art zamanlı üretim bağlantıları ve çoğul okuma yolları ile sağlamıştır. Ahmet Hâşim, Yahya Kemal, Behçet Necatigil, Melih Cevdet Anday, Âsaf Hâlet Çelebi, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Attila İlhan, Hilmi Yavuz geleneğin zenginliğini, özgün bakış açısı ve söyleyişleriyle birleştirerek şiirlerine derinlik ve yoğunluk kazandırmayı bilmiş bu usta şairlerden yalnız birkaçıdır.

Nâzım Hikmet, Türk edebiyatının köklü geleneğine ait edebi ürünleri yeniden yorumlayarak özgün yapıtlara dönüştüren modern Türk şairlerinin öncülerindedir. Nâzım Hikmet, Edebiyât-ı Cedîde’den beri süregelen serbest müstezat, cümle ve anlamın dizelerle sürdürülmesi yani şiirde parça yerine bütün estetiğinin öne çıkarılması gibi uygulamaları modern şiir yapıları ile birleştirmiştir. Şair, Türk şiirinin doğal akışında gelişen öz ve biçim ilişkisini ses, görsel imgeler, çeşitli anlatım teknikleriyle serbest ve geniş bir söyleyiş alanına taşımıştır. Şair, aynı zamanda sosyal meseleleri ve toplumsal olayları -aynı zamanda siyasî görüşü olan-

³ Halk hikâyelerinin motif, tür, yapı ve içerik özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Berat Alptekin (2005). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

sosyalist bir yaklaşımla yalın, doğal ancak çarpıcı bir anlatımla ele almış, Türk edebiyatında toplumcu şiirin temellerini atmıştır.

Nâzım Hikmet, Türk şiirinin modern bir biçim ve görünüme kavuşması için devrim sayılabilecek değişiklikler de gerçekleştirmiş, Türk edebiyatının zengin ve çeşitli geleneğiyle şiirleri arasında organik bağlar kurmuştur.⁴ “*Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri*” adlı çalışmasında Asiltürk, Nâzım Hikmet’in geleneksel edebiyat ile kurduğu bu yakın ilişkinin temelini “Nâzım Hikmet divan ve halk şiiri geleneklerine sırt çevirmemiş, onların ses-ahenk-ifade biçimlerinden de yararlanan şiirlere imza atmıştı. Mevlevî bir şair olan dedesi Nâzım Paşa’nın evde sık sık yüksek sesle Mesnevî okuması Nâzım Hikmet’in ilk şiir-ses yansımalarının gelmesini sağlamıştır.” (Asiltürk, 2021: s.69) sözleriyle açıklar. Nâzım Hikmet’in kendisi de gelenekle olan bağının sanatını nasıl biçimlendirdiğini şöyle ifade eder:

“Yalnız kendi edebiyatımın değil, tanıdığım bütün edebiyatların geleneklerinden faydalanmak istiyorum. Tabii gerekirse...Her sanatkâr ömrünün sonuna kadar arayacaktır. Bu arama seyrinde her konkre öze en uygun şekil bulmağa, kendi kendini tekrarlamamağa, şahsiyetini muhafaza etmekle beraber taklit etmemeğe çalışacaktır. Gerçeği toplumcu gözle incelemekten gayri hiçbir şey değişmez, mutlak sanat kaidesi tanımayacaktır. Denenmiş birçok sanat kaidelerinin tecrübelerinden elbette ki yararlanacaktır. Elbette ki kendi halk sanatının, dünya halkları sanatlarının, kendi ve dünya halkları klasiklerinin geleneklerinden faydalanacaktır. Ama sadece faydalanacaktır. Onları bir sıçrama tahtası olarak kullanacaktır, ayaklarına pranga yapmayacaktır” (Hikmet, 1991: s.27).

Bu bağlamda sanatını ulusaldan evrensele ilerleyen bir çizgide sürdürmek isteyen şair, Türk halk edebiyatı ürünlerini yapıtlarında sıklıkla kullanmış, sözlü geleneğe ait anlatıları da benimsediği dünya görüşü kapsamında yapıtlarına toplumcu/gerçekçi bir derinlik katmak amacıyla yeniden yorumlamıştır. Şair, yeniden yorumlama işlemini yapıtlarında işlediği ideolojilerine uygun tema ve izlekler doğrultusunda gerçekleştirmiştir.

⁴ Nâzım Hikmet’in eserlerinin dayandığı yazımsal kaynaklarla kurduğu metinlerarası ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Kağan Gariper (2020). *Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Nâzım Hikmet’in Memleketinden İnsan Manzaraları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara. Nâzım Hikmet’in sanatçı kişiliği hakkında çok çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu makalede Nazım Hikmet’in şiir anlayışı ile ilgili bilgi verilirken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Bâki Asiltürk (2021). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri*. İstanbul: İkaros Yayınları; Murat Yalçın (Ed.). (2010). Nâzım Hikmet. *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (C. 2, s. 742-747). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.; Hakan Sazyek (2007). “1940 Toplumcu Gerçekçi Kuşağı”. *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi* (C.8, s.468-472). Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

1. Bir Halk Hikâyesi “Meselesi”: Tahir ile Zühre

Nedim Gürsel “*Bir Dünya Şairi Nâzım Hikmet*” adlı eserinde, Nâzım Hikmet’in, “*Tahir ile Zühre Meselesi*” şiirini 1949 yılında Bursa Cezaevi’nden Müzehher Vâ-Nu’ya gönderdiği bir mektubun arkasına yazmış olduğunu aktarır (Gürsel, 2002: s. 104). “*Tahir ile Zühre Meselesi*” şiiri ile “*Tahir ile Zühre*” hikâyesi arasındaki metinlerarası ilişkileri incelemeye önce “*Tahir ile Zühre*” hikâyesini ana hatlarıyla özetlemek gerekir. “*Tahir ile Zühre*”, birçok halk hikâyesi gibi çeşitli varyantları ve rivayetleri olsa da genel olarak halk hikâyelerinin motif ve şekil özelliklerini bütünüyle yansıtır.⁵ Hikâyenin Anadolu’da yaygın olarak anlatılanlarından bir tanesi aşağıdaki gibidir:

“Çocuğu olmayan bir padişah, bu derdinden kurtulmak için veziriyle birlikte “seyyah gibi” dolaşırken rastladıkları “Bin lira, bin lira...” şeklinde dilenen bir adama, “belki murat kapısının anahtarındır” diye düşünerek bir kese altın verir. Daha sonra bir ağacın altında oturan dervişin yanına giderler; derviş, birden elinde peyda olan elmayı taşla ikiye bölerek, “Allah birinize oğul, birinize de bir kız verecektir” diyerek onlara uzatır. Oğlanın adını Tahir kızını Zühre koymalarını, Kerem ile Aslı hikâyesindeki gibi onları yetişkin olduklarında evlendirmelerini söyler. Aksi takdirde onların aşklarının destan olup kıyamete kadar söyleneceğini, başlarının nara yanacağını ekler. Dervişin söylediği gibi iki çocuk da doğar; evlilik çağına geldiklerinde birbirlerine âşık olurlar. Ancak padişah, eşi razı olmadığı için kızı Tahir’e vermez. Bununla da yetinmeyen padişahın karısı, bir büyücünün yardımıyla yaptığı sihirli şerbeti kocasına içirerek onu Tahir’e düşman eder. Tahir’in sürgüne gönderilmesine yol açarak onu bir zindana kapattırır. Türlü zorlukla sınanan, kötü muameleye maruz kalan Tahir, aşkıdan vazgeçmeyince idam edilmesine karar verilir. Tahir, canını alması için Allah’a dua eder ve duası kabul görür. Bunun acısına dayanamayan Zühre, ana babasına ah ettikten sonra Tahir’in cansız bedenine kapanarak can verir. Daha sonra Zühre’nin mezarında ak, Tahir’inde kırmızı bir gül biter. Tahir’e yapılan kötülöklere aracı olan, sultanın yardımcısı kara köle de aralarında bir çalı olarak belirir.”⁶

Sevdiğine kavuşmak için başta egemen güçleri temsil eden kişiler olmak üzere toplumsal engelleri de aşmak zorunda olan Tahir, türlü güçlüklerle mücadele eden, sınavlarla sınanan âşık tipini temsil etmektedir.⁷ Sevda temalı halk hikâyelerinde birbirlerine kavuşmak, bir bakıma bireysel tercihlerini yaşamak için karşılıklarına çıkan zorlukları aşmaya çalışan âşıklar, onlara biçilen yazgıya başkaldırarak kendilerini birey olarak gerçekleştirmenin mücadelesini verirler. Ancak hikâyenin kahramanları kendi iradeleriyle seçtikleri yaşamı değil tüm baş kaldırmalarına

⁵ Tahir ile Zühre hikâyesinin belirlenebilmiş tüm varyantları, bu varyantların karşılaştırmalı incelemesi için bkz. Fikret Türkmen (1983). *Tahir ile Zühre*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

⁶ Hikâyenin alıntıda özetlenen varyantının tam metni için bkz. Türkmen (1983). 209-248 s.

⁷ Türk halk hikâyelerinin içerik ve şekil özelliklerinin geleneksel bir şema etrafında incelenmesi ve halk hikâyelerindeki âşık tipi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Otto Spies (1942). *Türk Halk Kitapları*, çev. Behçet Gönül. İstanbul: Rıza Koşkun Basımevi, 23-37 s.

rağmen alınlarına yazılanı yaşar. Böylelikle toplum, ataerkil düzen, egemen güçler ile birey arasındaki bu çatışmadan yazgı galip çıkar. Kavuşamayan âşıklar için ölüm bu çatışmanın doğal sonucu olarak hikâyede kendisine yer bulur.

“*Tahir ile Zühre*” veya benzer olay örgülerini kullanan halk hikâyelerinde kahramanların aşklarını yaşayabilmek, tercih ettikleri yaşam biçimini hayata geçirmek için verdikleri mücadele ile egemen güçler arasındaki gerilim sergilenir. Bireyin arzuları ile toplumsal dayatmalar arasında gelişen ve temelde bir insanlık problemi olan bu çatışmayı, Nâzım Hikmet şiirine “mesele” sözü ile yansıtmıştır. Şair bu sözle insanın kendini ne uğruna feda edebileceğini üstünde düşünülmesi gereken bir mesele olarak bağlama yerleştirmiştir. Nâzım Hikmet’in, şiirinde insanın inandığı düşünceler uğruna dövüşmekten ve hatta ölmekten çekinmemesi gerektiğini, kavgası uğruna can vermekten ayıp olur mu diye utanmak bir yana onur duymasını, metinde sürekli bir sorguyla tekrarlaması söz konusu meselenin özünü yansıtmaktadır. Bu bağlamda bireyin trajik bir aşk öyküsünün kurbanı durumundan çıkıp toplumsal bir kahramana dönüşmesi savunduğu görüşlere ve bunun için yaptıklarına bağlı olarak metinde yer bulmuştur

Nâzım Hikmet, halk hikâyesindeki âşık tipini, çağdaş dünyanın insana yüklediği sorumlulukların farkında olan yalnız kendi duyguları için değil toplum için de aynı mücadele azmini gösterebilen bir bireye dönüştürmenin yolunu şiiri anlamca besleyen ve zenginleştiren “*Tahir ile Zühre*” hikâyesini, alt-metinleştirerek bulmuştur. Böylelikle “*Tahir ile Zühre Meselesi*” şiiri ile halk anlatısı arasında metinlerarası ilişkiler kurulmuştur.

2. “*Tahir ile Zühre Meselesi*” Şiirinin Metinlerarası İlişkiler Açısından Çözümlemesi:

Metinlerarası ilişkiler üzerinde düşünen kuramcılardan Gerard Genette, “*Palimpsest*” adlı yapıtında metinselaşkınlığı “bir metni açık ya da kapalı olarak başka metinlerle ilişki içerisine sokmak” (Genette, 1982, s.7) anlamında kullanır. Yani diğer kuramcılardan farklı olarak metinlerarası kavramının yerine metinselaşkınlık kavramını önerir. Birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamakla birlikte Genette, metinselaşkınlığı şu beş kategoriye ayırır: “Metinlerarasılık, ana-metinsellik, yan- metinsellik, üst-metinsellik, yorumsal üst-metin” (Genette, 1982: s.228). Nazım Hikmet, şiirine “*Tahir ile Zühre Meselesi*” adını vererek “*Tahir ile Zühre*” hikâyesi ile metni arasındaki ilişkiyi başlatmıştır. Asıl metnin dışında kalan bir metinsel unsur olan başlıkla kurulan bu bağlantı Genette’in ayırımına göre yan-metinsellik olarak değerlendirilebilir. Sanatçı, bu kullanımla yan- metinselliğin asıl işlevlerinden olan okur ile metin arasında gerekli ilişkilerin, bağlantıların kurulmasını sağlamıştır. Yan-metinsellik ile kurulan bu ilişki metnin devamında önceki metin ve sonraki metin arasında gelişen bağlantılar olarak devam etmiştir. Söz konusu bağlantıları en iyi açıklayan metinselaşkınlık türü ise ana-metinsellik. Ana-metinsellik, “bir B Metni’nin (yani ana-metin: “yalın ya da dolaylı bir dönüşüm işlemiyle önceki bir metinden türeyen her metin”) ondan türeyen bir A Metni’ne (alt-metin, gönderge- metin) yalın bir dönüşüm ya da öykünme ile bağlayan ilişkidir” (Aktulum, 1999: s.84).

Nâzım Hikmet, alt metin olarak “*Tahir ile Zühre*” hikâyesini kullanırken bu anlatıyı biçimsel olarak değiştirmiş, metinler tema bakımından benzerlik ilişkisini sürdürmüştür. Ana-metinsellik yalın dönüşümle sağlanmıştır. Bu dönüşümle birlikte yeni bir ana metin ortaya çıkmıştır. “*Tahir ile Zühre Meselesi*” şiiri ana-metinsellik dönüşümleri açısından incelenirken daha açık ve düzenli bir sınıflama içerdiği için Kubilay Aktulum’un “*Metinlerarası İlişkiler*” kitabındaki “*Ana Metinlerin Ciddi Düzendeki Dönüşümü*” adlı bölümü temel alınacaktır (Aktulum, 1999: s.142). Çalışmaya konu olan “*Tahir ile Zühre Meselesi*”⁸ adlı şiirin tam metni ise şöyledir:

Tahir ile Zühre Meselesi

Tahir olmak da ayıp değil Zühre olmak da
hatta sevda yüzünden ölmek de ayıp değil,
bütün iş Tahirle Zühre olabilmekte
yani yürekte.

Mesela bir barıkatta dövüşerek
mesela kuzey kutbunu keşfe giderken
mesela denerken damarlarında bir serumu
ölmek ayıp olur mu?

Tahir olmak da ayıp değil Zühre olmak da,
hatta sevda yüzünden ölmek de ayıp değil.

Seversin dünyayı doludizgin
ama o bunun farkında değildir
ayrılmak istemezsin dünyadan
ama o senden ayrılacak
yani sen elmayı seviyorsun diye
elmanın da seni sevmesi şart mı?
Yani Tahiri Zühre sevmeseydi artık

⁸ Şiirin tam metni ve şiirden yapılan alıntılar için bkz. Nazım Hikmet Ran. (2008). *Tahir ile Zühre, Nazım Hikmet-Bütün Şiirler*, (ed.) Güven Turan ve Fahri Güllüoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 933 s.

yahut hiç sevmeseydi

Tahir ne kaybederdi Tahirliğinden?

Tahir olmak da ayıp değil Zühre olmak da,
hatta sevda yüzünden ölmek de ayıp değil.

Ana-metinsellik dönüşümleri, biçimsel ve izleksel olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Biçimsel dönüşüm türe ve yapıya bağlı dönüşümü işaret eder. Çeviri, koşuklaştırma, düzyazılaştırma, vezin ve biçem dönüşümü biçimsel dönüşümün türleridir. “*Tahir ile Zühre Meselesi*” metne döküldüğünde düzyazı biçimini alacak bir halk hikâyesinden yola çıkılarak yazılmış bir metindir. Halk hikâyesinin tamamı bütün unsurlarıyla şiirde yer almamakla birlikte hikayenin izleği, kişileri, bu kişilerin tutum ve davranışları şiire yansıtılmıştır. Bu durumda bir metnin düz yazıdan şiire dönüşümü olan koşuklaştırmadan da söz edilebilir.

Biçem dönüşümünü sağlamak için iki yöntem kullanılır: İndirgeme ve genişletme. İndirgeme yönteminde metnin izleksel olarak anlamlı bölümleri korunarak, metnin geneli göz ardı edilebilir, belli bir bölümün olaylarına ve kişileri merkeze alınabilir.

Şiirde “*Tahir ile Zühre*” hikayesinin her iki âşığının da sevda uğruna can vermesiyle ilgili son bölümü ön plana çıkarılmış, olayların başı ve gelişimini sağlayan çatışmalara yer verilmemiştir. Dolayısıyla “*Tahir ile Zühre Meselesi*” şiiri halk hikayesinden indirgeme yöntemiyle dönüştürülmüş bir ana metin olarak değerlendirilebilir.

Nâzım Hikmet’in hikâyesinin yalnız geleneksel aşk anlayışının karşılığı olan, bir bakıma trajik bir sonu işaret eden sevda uğruna ölmek izleğini öne çıkarmasının kişisel nedenleri olabileceğinden Nedim Gürsel, “*Dünya Şairi Nâzım Hikmet*” adlı kitabında söz eder (Gürsel, 2002: s.104-105). Ancak şiirin devamında sevda uğruna ölmek, toplumsal dayatmalara karşı âşıkların başkaldırmasının bir sonucu olmaktan öte bir anlam kazanır. Nâzım Hikmet, sevda uğruna ölmek izleğini sosyal, toplumsal ve hatta ideolojik karşılığı olan bir eylem olarak “Mesela bir barikatta dövüşerek/mesela kuzey kutbunu keşfe giderken/ mesela denerken damarlarında bir serumu/ ölmek ayıp olur mu?” sözleriyle dizelerine yerleştirir. Şairin sıraladığı her eylemin toplumsal bir değeri, insanlık yararını gözeten yüksek bir amacı vardır. Şiirdeki Tahir figürü, Gökhan Tunç’un “*Çağdaş Mesnevinin Peşinde Nâzım Hikmet in Ferhad ile Şirin’i ve Sezai Karakoç un Leylâ ile Mecnun’u*” adlı çalışmasında Ferhad’ın geleneksel âşık tipinden toplumsal bir lidere dönüşümünü incelerken vurguladığı “bireysel aşkın toplumsal aşka genişlemesinin” (Tunç, 2011: s.34) bir örneği olarak kendisini gösterir. Söz konusu dizelerin sonundaki sorudan da anlaşılacağı üzere Tahir, yalnız sevdiğine kavuşmak için ölümü göze alan bir âşık olarak değil, toplumsal fayda uğruna kendisini feda etmeye hazır bir kişiliğin temsili olarak konumlandırılır.

Bu dönüştürüm, Aktulum'un "Bir yapıt biçimsel olarak dönüştürülürken alt-metnin anlamı da ister istemez şu ya da bu biçimde az çok değişikliğe uğrar." (Aktulum, 1999: s.147) tespitiyle işaret ettiği üzere şairin biçimde yaptığı indirgemeye dayalı olarak alt metnin içeriğine de yansımıştır. Alt metnin izleksel ve anlamsal yönde geçirdiği dönüşümler Genette tarafından iki aşamada ele alınmıştır. Bu aşamaların "Birincisi, bir öyküsel ya da içeriksel (diégétique) değişikliği öne çıkaran bir "öyküsel dönüşüm"; ikincisi ise olayları ve eylemi kuran yolların değiştirilmesi olan "pragmatik (edimsel) dönüşüm"dür (Aktulum, 1999: s.147). Nâzım Hikmet'in ele alınan şiirindeki anlamsal dönüşümün öyküsel değişimle ilgili olduğu açıkça görülmektedir. Aktulum, çalışmasında öyküsel dönüşümü şu şekilde açıklamıştır:

"Öyküsel dönüşüm iki biçimde gerçekleşebilir: Birincisi, elöyküsel bir dönüşüm (transposition hétérodiégétique), yani bir metnin onun altmetninin eylemi arasındaki izleksel benzeşim (ya da ayırım); ikincisi ise benöyküsel dönüşüm(transposition homodiégétique) yani bütünüyle daha önce yazılmış bir yapıta yazarın kendi izleksel anlamını vermesi" (Aktulum, 1999: s.147).

Nâzım Hikmet şiirinin devamında "Seversin dünyayı doludizgin / ama o bunun farkında değildir, ayrılmak istemezsin dünyadan / ama o senden ayrılacak" dizeleriyle sevmeyi, sevdalanmayı yalnız bireysel bir trajedinin yansıması olmaktan çıkarır. Şair bu bakış açısını "yani sen elmayı seviyorsun diye / elmanın da seni sevmesi şart mı?" sorusuyla alt metne ait bir motife gönderme yaparak vurgular. Bu vurguyla halk hikâyelerinin temel izleği olan sevdayı, insanlığaduyulan ve özveriyle çevrili, karşılıksız evrensel sevgi boyutuna taşır. Yazar, dünya görüşü doğrultusunda metinde gerçekleştirdiği öyküsel dönüşümü, Tahir ile Zühre arasındaki ilişkiyi sorgulayarak sürdürür: "Yani Tahiri Zühre sevmeseydi artık yahut hiç sevmeseydi /Tahir ne kaybederdi Tahirliğinden?" Bu soruyla birlikte şair, halk hikâyelerindeki geleneksel aşk anlayışının ve âşık tipinin bir halk kahramanı yaratmak için ne denli işlevsel olabileceğini tartışmaya açmıştır.

Şairin halk kahramanı kavramına ve geleneksel düşünceye yönelik bu tutumunu Tunç, anılan çalışmasında şairin geleneksel metinlerden yararlanırken yeniden yorumladığı halk kahramanları aracılığıyla temelde "(...) iki söylemi karşısına aldığı" tespiti yapılmıştır (Tunç, 2011: s.73). Tunç, bu tespitini "Sözü edilen söylemler oryantalist anlayış ve dinî-tasavvufi inanıştır. Dinî-tasavvufi inanış bir bakıma ötekileştirilmiş ve böylelikle onunla hesaplaşma yoluna gidilmiştir. Söz konusu tavır alışın, farklı metinlerde görünürlük kazandığı ileri sürülebilir." sözleriyle açıklamıştır (Tunç, 2006: s. 73). Buna göre Nâzım Hikmet'in Ferhad ile Şirin adlı eserinde Ferhad, geleneksel metindeki rolünün aksine "Allah aşkının yerine toplum aşkını ikame etmiş" (Tunç, 2006: s.35) bir halk kahramanıdır. Nâzım Hikmet'in bu metninde ise bir halk kahramanı olarak Tahir, insanlığın faydasını kendi çıkarı için öteleyen kişi, kurum ya da ideolojilerle doğrudan çatışmaz. Ancak Tahir de Ferhad ile aynı ideolojik düşünce kapsamında eylemlerini gerçekleştirmek üzere metne yerleştirilir. Tahir, geleneksel aşk anlayışı bağlamında kalıplaşmış düşüncelerle hareket eden âşık tipinden inandığı dünya görüşü uğruna kendi arzularından hatta canında vazgeçen tipik bir idealiste dönüşürken gösterilir. Bu aşamada şair Tahir'in mücadelesini, inandıkları uğruna ölümü göze almasını

Zühre'ye hissettiklerinden daha değerli bulmaktadır. Nitekim Zühre'nin onu sevmesi ya da sevmemesi Tahir'inden herhangi bir şey kaybetmesine yol açmayacak, toplumsal fayda için mücadele etmesinden daha anlamlı olmayacaktır.

Nâzım Hikmet, metninde gerçekleştirdiği dönüştürmelerle hem alt metnin tematik izleğine hem de alt metnin kişilerine kendi siyasi görüşünü içeren izleksel anlamlarını katarak metnini oluşturmuş, Aktulum'un açıkladığı öyküsel dönüşümlerden benöyküsel dönüşümün güçlü bir örneğini vermiştir. Tahir'in seveda uğruna göze aldıklarını; ideolojik bir tutum olarak metninde yeniden anlamlandırılan şair, alt metni özgün bir bakış açısıyla yeni okuma olanaklarına açmış olur. Açıklanan bu izleksel dönüşüm ışığında Tahir'i toplumsal hatta evrensel değerler uğruna mücadele etmekten kaçınmayan bir kahramana dönüştüren şair, Aktulum'un “açık ya da kapalı bir biçimde bir eylem ya da eylemler bütününe bağlanmış olan (örneğin bir roman kişisini belirleyen eylemler, tutumlar, duygular, nitelermeler dizisinin yıkılması) değerler ya da değerler dizgesinin bütünüyle yıkılıp yerine başkası(ları)nın getirilmesidir.” (Aktulum, 1999: s.148) tanımıyla açıkladığı değersel dönüşümü de Tahir'in kişiliğinde gerçekleştirmiştir.

Anlamsal dönüşümün temel yöntemlerinden biri de “bir örgenin bir başka örgenin yerine konmasıdır. (Örneğin, tutkusal bir örgenin yerine siyasal bir örgeyi koymak). Alt-metnin kapsamadığı ya da belirtmediği yere bir öрге sokulabildiği gibi alt-metindeki bir öрге kaldırılıp ana-metinde bir başka örgenin varlığı telkin edilebilir” (Aktulum, 1999: s.148). Aktulum'un bu açıklaması doğrultusunda metne yaklaşıldığında Nâzım Hikmet'in, benimsediği siyasî görüş sosyalizm ve sosyalizmin sanattaki yansıması olan toplumcu gerçekçilikle “*Tahir ile Zühre*” hikâyesindeki temel değerleri yeniden kurduğu görülmektedir. Nâzım Hikmet, alt metindeki tutkusal öрге yerine sosyalizmi temsil eden ideolojik değerler örgesini kullanır. Sanatçı bu kullanımıyla ideolojik görüşlerini haklı kılmak için okuyucuyu düşündürmeyi amaçlamış, metninde okura hikâyenin neredeyse ideolojik düşüncesi yönünde yeniden kurgulamasını olanaklı kılacak sorular yöneltmiştir. Dolayısıyla Nâzım Hikmet'in “*Tahir ile Zühre*” anlatısını metinlerarası ilişkilerle açıklanan yöntemleri kullanarak dönüştürmesinin temel amacı, geleneksel düşünme biçiminin temsili olarak aşkı ve âşık tipinin taşıdığı değerler sistemini sorgulamak ve sorgulatmaktır.

Geleneksel düşüncede aşk, kişiler arasında başlayıp gelişen bir duygu olsa da nihayetinde soyut idealler uğruna kendini feda etmenin halk tarafından kutsallaştırılan bir yoldur. Sosyalist bir şair olan Nâzım Hikmet, bu düşünceye karşılık okura ideolojik bir teklif sunar. Bu teklif, aşkla temsil edilen kutsanmış soyut idealler yerine tüm insanlığın yararına hizmet etme uğruna kendinden vazgeçmek gibi sosyalist düşünceye dayalı somut amaçları kapsar.

Şairin bu teklifinin arka planında bilgi sosyolojisinin kurucusu Karl Manheim'in “*İdeoloji ve Ütopya*” adlı eserinde açıkladığı ideoloji, ütopya ve meşrûyet kavramı

arasında kurulan ilişkinin olduğundan söz edilebilir.⁹ Manheim'a göre ideoloji, "belli bir tarihî ve sosyal duruma ve bağlı olduğu dünya görüşü-düşünce tarzıyla birleşik genel bir bakışı" temsil eder (Manheim, 1995: s.103). İdeolojinin gerçekliğe dönüşmesini sağlamak ise toplumsal beklentilere ve ihtiyaçlara uygun somut ve yetkin imajlara başvurmakla mümkündür. Manheim, siyasî, ahlakî hatta estetik gayeler taşıyan ideolojilerin amaçlarına ulaşmasını "Hem toplumsal hem de ruhsal alanlarda etkili olabilmek için asgari ve anlamlı bir hedefle birlikte anlamlandırıcı kavramların da olması gerekir." (Manheim, 1995: 46) koşuluna bağlayarak açıklar

İdeolojilerin savladıkları görüşleri gerekçelendirmelerine dayanan bu durumu sosyolog Peter Ludwig Berger "kutsalla bağ taşımayan hiçbir ideolojinin nihaî olarak misyonunu yerine getiremeyeceği" tespitiyle açıklar ve "hiçbir insan toplumu şu ya da bu şekilde meşrûlaştırma olmadan var olamaz" sonucuna ulaşır (akt. Gencer, 2006: s. 172). Manheim'ın bilgi sosyolojisi bağlamında kavramlaştırdığı ve ideal tipler olarak adlandırdığı ideolojiler (Manheim, 1995: s. 21) geleneği yeniden kurarak toplulukları yönlendirmiş, varlıklarını bu yolla sürdürmüştür. Bununla birlikte Manheim, "Kökenleri açısından bir bütün olarak alabileceğimiz komünist düşünce ve algının ütöpik yapısını en iyi şekilde anlamak için onu karşı tarafın düşünceleriyle" karşılaştırmak gerektiğinden söz ederek sosyalizmi bir ütopya olarak değerlendirmektedir. Ancak Manheim, sosyalist düşünceyi var olan toplumsal koşullarla etkili ve gerçekçi bir ilişki kuramadığı için şu sözlerle eleştirir:

"İyi, fakat soyut bir zihniyete sahip olmak, kontrol edilemeyecek uzak bir gelecekte, bir özgürlükler âlemi inşa edebilmek için yeterli değildir. Önemli olan, arzuların yarattığı böyle bir düşün etkin olan bileceği gerçek (buradaki bağlamda: ekonomik ve toplumsal) koşulları tanımaktır. Ayrıca önemli olan, bu hedefe ulaşan yolun; şim diki süreçteki güçlerin, egemenliğimiz altındaki içsel dinamiklerinin, bizi hedef fikrin gerçekleştirilmesine doğru adım adım taşıyıp taşımadıkları çerçevesindeki değerlendirilmesidir" (Manheim, 1995: s. 263).

Manheim'ın eleştirisi, ideolojilerin varlıklarını besleyen meşrûlaştırmalarına karşılık bir ütopya olarak sosyalist düşüncenin karşı-meşruiyet geliştirecek kapsamlı fikirler geliştirmekte zayıf kalmasına yöneliktir. Gencer, Manheim'ın eleştirel bakış açısını şöyle yorumlamaktadır:

"İdeolojilerin üstlendiği meşrûlaştırmanın uzun vâdede başarısızlığa uğraması üzerine realiteyi bütün olarak anlamlandırma açısından dinin yerini alma iddiasıyla Marksizm gibi ütopyalar devreye girmektedir. Fakat bu gibi ütopya-ideolojiler de

⁹ Nazım Hikmet'in "Ferhad ile Şirin" adlı eserinin Karl Manheim'ın kuramlaştırdığı ideoloji ve meşrûlaştırma kavramları ışığında yapılan bir incelemesi için bkz. Tunç, Gökhan (2009). "Leylâ ile Mecnun" ve "Ferhad ile Şirin" Anlatılarının Meşrûlaştırma Kavramı Odağında Çağdaş Edebiyata Metinlerarası Yansımaları". Milli Folklor, 83, 19-29. Erişim adresi: <http://www.millifolklor.com/>.

kutsalla bağlantısızlıktan dolayı kalıcı bir realite tanımı ve kimlik sunmaktan aciz kalmaktadır” (Gencer, 2006: s. 172).

Nâzım Hikmet’in sosyalist görüşü ve sanatı arasındaki ilişki, söz konusu kuram ve görüşler bağlamında birlikte ele alındığında “Tahir ile Zühre Meselesi” şiirinin metinlerarası ilişkiler yoluyla dönüştürülmesindeki asıl hedefin, metne estetik derinlik katmak ya da metinde kurgusal bir dünya yaratmak olmadığı görülmektedir. Nâzım Hikmet, Tahir ile Zühre hikâyesinin tip ve izleklerini kullanarak sosyalist ütopyanın toplum yararına verilen her mücadelenin kurtuluşa bir başka deyişle gelecek güzel günlere hizmet edeceğine ilişkin inancını toplumsal bilinç boyutunda telkin eder.

Bu gelecek tasarısını, Manheim’in vurguladığı üzere hâkim söyleme karşılık geliştirilmiş ütopyik ideolojiyi, geleneksel düşüncenin kapsamında kalarak toplum için mâkul, kabul edilebilir kılmayı amaçlar. Nâzım Hikmet, şiiriyle karşı-meşrûlaştırma kavramını edebî söylem içinde örneklemiş olur. Şair, metinlerarası ilişkileri toplumsal bilinçteki kavramları yeniden kurgulamak için işlevsel olarak metnin bütününe kapsayacak şekilde kullanmıştır. Nâzım Hikmet, toplumsal bilinci derinden etkileyerek geleneksel düşüncüyü yapılandıran bir halk hikâyesi olan “Tahir ile Zühre” yi yeniden yorumlayarak, özgün anlamlar üretmeyi mümkün kılan yeni bir metin ortaya çıkarmıştır.

Sonuç

Sanatı toplumsal ve kültürel bir olgu olarak kavrayan Nâzım Hikmet, benimsediği siyasi görüşler doğrultusunda yapıtlarını kurmuştur. Savunduğu görüşleri yansıtmak, toplumsal sorunları, gerçekleri ve insanlık için kurulan idealleri halkla paylaşmak Nâzım Hikmet’in edebiyat anlayışının bir parçası olmuştur. Nâzım Hikmet sanatıyla ortaya koyduğu dünya görüşünün, halkın zihninde karşılık bulması için özellikle şiirlerinde folklor ürünlerini hem biçimsel hem de izlek olarak dönüştürmüş, bu ürünlerin toplumsal bellekteki gücünden ustalıkla yararlanmıştır. Sanatçının bir halk hikâyesi olan “*Tahir ile Zühre*”yi yeniden ele alarak özgün bir yapıta dönüştürmesinin çıkış noktasında ise şiirinin toplumcu çizgideki içeriğini kendi kültürel geçmişinin olanaklarıyla eklemleyerek yeni bir toplumsal bilinç yaratma olanağı yakalama düşüncesi bulunmaktadır. Tam da bu noktada sanatçı, toplumsal bellekte olumlu bir rol model olarak kodlanan hikâyenin kahramanı Tahir’i, okuyucuya aktarmak istediği değerleri taşıyan bir temsil olarak yeniden kurgulamıştır.

Nâzım Hikmet, geleneksel düşüncenin kutsal değerlerinden olan aşk, sevda uğruna ölmek gibi izlekleri yeni bağlamlarda kullanarak hâkim ideolojilere karşılık sosyalist ütopyanın karşı-meşrûlaştırma kavramını harekete geçirmiştir. Şair, Tahir’in sevda uğruna kendisinden vazgeçmesinin gerekçelerini sosyalist düşüncenin idealleri doğrultusunda dönüştürmüş. Tahir’in eylemlerindeki gerekçeleri, geleneksel düşüncenin kutsal kabul ettiği değerlerle ilişkilendirilerek karşı-meşrûlaştırmayı gerçekleştirilmiştir. Nâzım Hikmet, bu yaklaşımıyla hikâyedeki tipleri okurun saygı duyacağı, benzemek isteyeceği rol modeller olarak

şiiirinde yeniden tasarlamış, bu aşamada metnin kurgu ve söylem gücünü artırmak için metinlerarası ilişkilerin tekniklerinden yararlanmıştır.

Metinlerarası ilişkiler kapsamında değerlendirilen tüm bu dönüştürme işlemleri, edebi ve sanatsal değeri olan kültürel bir mirastan özgün bir metin üretme ile sonuçlanmıştır. Nitekim kalıplaşmış düşünsel şemalarla anlatılagelen bu geleneksel aşk hikayesini şair, metinlerarası ilişkiler içinde alt-metin olarak değerlendirmiştir. Alt metinden doğan ana metinde, sosyalizmin evrensel, idealist düşüncelerinin ütöpik doruğu Tahir'in toplumsal fayda uğruna ölmeyi bile göze almak tutumunda somutlanmıştır. Sonuç olarak Nâzım Hikmet dünya görüşünü, kültürel birikimi ve güçlü söyleyişle harmanlayarak modern dünyanın gerçekliklerini metin üzerinde sorunsallaştırmıştır. Sanatçı, bu yeni metniyle folkorün süregelen düşünce kalıplarına yeni bir işlerlik kazandırmış, bu kalıpların toplumsal karşılıklarını tazeleyerek sesini ve sözünü geleceğe taşımayı başarmıştır.

Kaynakça

- AKTULUM, Kubilay (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- AKTULUM, Kubilay (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2005). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ASİLTÜRK, Bâki (2021). *Cumhuriyet dönemi Türk Şiiri*. İstanbul: İkaros Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili. (2014). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÇETİN, Nurullah (2004). *Yeni Türk Şiirinde Geleneğin İzleri*. Ankara: Hece Yayınları.
- GARİPER, Kağan (2020). *Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Nâzım Hikmet'in Memleketimden İnsan Manzaraları* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- GÜRSEL, Nedim (2001). *Doğumunun Yüzüncü Yılında Dünya Şairi Nazım Hikmet*. İstanbul: Can Yayınları.
- GENCER, Bedri (2006). Siyasetin Akıbeti: İdeoloji ve Ütopya. *Öneri Dergisi*, 7(25), (167-173).
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1986). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MAİNHEİM, Karl (1995). *İdeoloji ve Ütopya*, (çev.) Mehmet Okyayuz. Epos Yayınları: İstanbul.
- RAN, Nazım Hikmet (2008). "Tahir ile Zühre", *Nazım Hikmet-Bütün Şiirler*, (ed.) Güven Turan ve Fahri Güllüoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- SAZYEK, Hakan (2007). "1940 Toplumcu Gerçekçi Kuşağı". *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi* (C.8, s.468-472). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- SPIES, Otto (1942). *Türk Halk Kitapları*, (çev.) Behçet Gönül. Rıza Koşkun Basımevi: İstanbul.
- TUNÇ, Gökhan (2006). *Çağdaş Mesnevînin Peşinde* (Yüksek Lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- TUNÇ, Gökhan (2009). "Leylâ ile Mecnun" ve "Ferhad ile Şirin" Anlatılarının Meşrûlaştırma Kavramı Odağında Çağdaş Edebiyata Metinlerarası Yansımaları". *Milli Folklor*, 21(83), (19-29).
- TÜRKMEN, Fikret (1983). *Tahir ile Zühre*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YALÇIN, Murat. (Ed.). (2010). "Nâzım Hikmet". *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (C. 2, s. 742-747). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.